

Із когорти світочів української педагогічної науки

(пам'яті академіка Семена Гончаренка)

Петро СІКОРСЬКИЙ,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та соціального управління Національного університету «Львівська політехніка»

Після закінчення Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка мене направили на роботу вчителем математики у Ново-витківську середню школу, що на Радехівщині.

З перших днів намагався вибудувати навчально-виховний процес так, щоб кожен учень добре засвоїв програмовий курс з математики і отримав високу оцінку. На жаль, у радянський період домінувала методологічно хибна установка: учнів можна навчати на високому рівні, в тому числі й математики, якщо учитель вміє це робити. На серпневих педагогічних конференціях постійно наголошували, що учні погано вчать тому, що вчителі не вміють добре навчати. Окрім уроків, я проводив дуже багато додаткових занять з математики, однак результати контрольних робіт, під час яких не дозволялося списувати, були невтішними. До прикладу, через два місяці після початку моєї педагогічної діяльності в школі відділ освіти провів фронтальну перевірку. За результатами контрольної роботи з геометрії у 10-му класі учні отримали: три позитивні оцінки – «3», «3», «4», а решта – негативні. Я забороняв списувати, а методист, яка проводила контрольну роботу, намагалася відволікти мене від контролюючих функцій, запрошуючи спостерігати з нею біля вікна за справді чудовою жовтневою погодою. Однак я не погоджувався, мовляв, учні за цей час посписують.

І коли я про це розповідав досвідченим учителям, вони жартували, передбачуючи, що тепер за низькі результати з контрольної роботи і вас, і школу критикуватимуть на серпневих конференціях наступні п'ять років. Як виявилось пізніше, така сама ситуація була не лише у мене, а й у досвідчених учителів. На превеликий жаль, усі з цим змирилися. Єдиний вихід – не звертати увагу на списування під час самостійних чи контрольних робіт. Шукаючи шляхи вирішення проблеми, звернувся до науково-педагогічної літератури. Передусім до ідей Я. А. Коменського («Учи відповідно до природи»), К. Д. Ушинського («Одні учні пишуть, другі – читають, треті розв'язують арифметичну задачу, четверті – працюють з учителем – це найправильніша діяльність школи, і не тільки не гірша, але набагато краща за ту, коли сам учитель весь час працює з цілим

класом»), В. О. Сухомлинського («Кожний учитель повинен бути вмілим вихователем розуму учнів... У такого вчителя знання, що їх набувають учні, виступають як інструмент, за допомогою якого учень свідомо робить нові кроки у пізнанні навколишнього світу»). На основі цих міркувань було зроблено висновок: оскільки діти мають різні інтелектуальні здібності, потрібно творчо підходити до організації освітнього процесу. Постало чимало запитань: якою мірою батьки, вихователі використовують можливості дошкільного віку для повноцінного розвитку дитини (фізичного, інтелектуального, психічного); чи забезпечує навчання у початковій школі інтелектуальний розвиток дитини; чи здатні вчителі сприяти розвитку дитини та ін.

Почувши мій виступ на одній з науково-практичних конференцій, моя однокурсниця Дарія Михайлівна Рупняк порекомендувала досліджувати ці складні проблеми на дисертаційному рівні. Мені порадили звернутися до Неллі Григорівни Ничкало. Вислухавши мої роздуми щодо вдосконалення навчально-виховного процесу шляхом диференціації, відразу спрямувала мене до заступника директора Інституту педагогіки Семена Устимовича Гончаренка. Нелля Григорівна відрекомендувала мене як директора Вузлівської середньої школи, що на Львівщині, який експериментує, здійснює пошук шляхів удосконалення навчально-виховного процесу з математики і потребує наукового керівника. Вислухавши мої міркування, Семен Устимович зазначив: «Проблеми удосконалення навчально-виховного процесу розглядають на з'їздах і конференціях, у дисертаційних дослідженнях і методичних

семінарах, однак особливих зрушень у шкільній практиці немає. Можливо, вам, як педагогу-практику, директору школи, це вдасться. Адже з розмови відчувається, що ви прагнете шукати відповіді на складні дидактичні питання у працях видатних психологів і педагогів – українських і зарубіжних, а не в постановках партії та уряду». І дав згоду керувати моїм дослідженням. Семен Устимович тут же відкоригував тему кандидатської дисертації: «Організація диференційованого навчання в сільській школі», надав перші поради і рекомендації. Вийшовши зі мною з кабінету Семена Устимовича, Нелля Григорівна зазначила: «Вам просто пощастило, що Семен Устимович дав згоду бути вашим науковим керівником, адже у нього дуже багато роботи». «Це зрозуміло з тих книг, які горою лежать на його робочому столі», – відповів я. Нелля Григорівна дала мені ще багато добрих порад щодо співпраці із Семеном Устимовичем. Вона тривала з 1988 року і до кінця його днів.

Під час нашого спілкування ми часто дискутували. Зазвичай дискусія завершувалася тим, що кожний залишався при власній думці. Семен Устимович надто поважав людей, які мають альтернативний погляд з тієї чи іншої проблеми. Я це відчув на собі. Ми з ним годинами дискутували: з проблем сучасної школи і підручників, розвитку педагогічної науки і політики. Семен Устимович володів доволі широкою інформацією з приводу того, як розвивається освіта за кордоном і що з зарубіжного досвіду заслуговує на увагу. Чому у нашій країні багато галасу навколо реформ, а по суті система освіти мало змінюється. Особливо критикував значне збільшення кількості вищих закладів освіти, прогнозував до чого це призведе (катастрофічного зниження рівня вищої освіти, зменшення кількості робітників, падіння економіки тощо).

Оскільки в кінці 90-х років я брав активну участь у різних мітингах, демонстраціях, тому робота над дисертаційним дослідженням практично припинилася. Однак частіше відбувалися зустрічі з Семеном Устимовичем, бо керівництво району спонукало відвідувати столицю (зустрічі з управліннями,

семінари тощо). Щоразу я намагався потрапити до Семена Устимовича. З ним було цікаво розмовляти на політичні теми, він аналізував дії керівників країни і народних депутатів. Його думки завжди були критичними, але справедливими. Вболіваючи за подальший розвиток країни, стверджував: «Освіта повинна розвиватися випереджувально і належно фінансуватися».

Невдовзі збувся прогноз Неллі Григорівни про те, що в моєму житті політика – це явище тимчасове, і лише наука не залежить від політики. Нелля Григорівна поставила переді мною конкретне завдання – найшвидше захистити кандидатську дисертацію. З 2 січня 1995 р. мене призначили науковим співробітником Львівського науково-практичного центру, який ми почали створювати ще у 1989 р. У кінці січня я представив Семену Устимовичу закінчений і відповідно оформлений рукопис. Він вичитав текст і дав добро на захист, який відбувся 15 лютого 1995 р. в Інституті педагогіки і психології професійної освіти. Надалі, працюючи над докторською дисертацією, найбільше консультацій провели з приводу методології дослідження. На жаль, і в попередніх докторських дисертаціях, і в наступних цей розділ був найслабшим.

Пригадую, С. У. Гончаренко наголошував, що «Термін «методологія» означає вчення про науковий метод пізнання: сукупність пізнавальних засобів, методів, прийомів, що застосовуються в певній науці: галузь знання, яка вивчає засоби, передумови і принципи організації пізнавальної і перетворювальної діяльності» [Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.]

Академік гостро критикував методологічні підходи до організації і проведення дослідження в уже захищених докторських дисертаціях: «Практика показує, що визначення дисертантом своїх методологічних позицій і методів дослідження виявляється

не під силу багатьом пошукувачам наукового ступеня не лише кандидата наук, а й доктора. Нерідко в дисертаціях і авторефератах можна зустріти, як правило, занадто довгий перелік психологічних і загальнопедагогічних теорій, філософських підходів, які нібито послужили методологічною основою дослідження. Але залишається зовсім незрозумілим, як конкретно використовуються ці різні, іноді конкуруючі методологічні підходи, як узгоджуються вони між собою. Складається враження, що подібні «методологічні обґрунтування» дуже штучно і мало, а іноді і зовсім не пов'язані з текстом дисертації» [там само, с. 67].

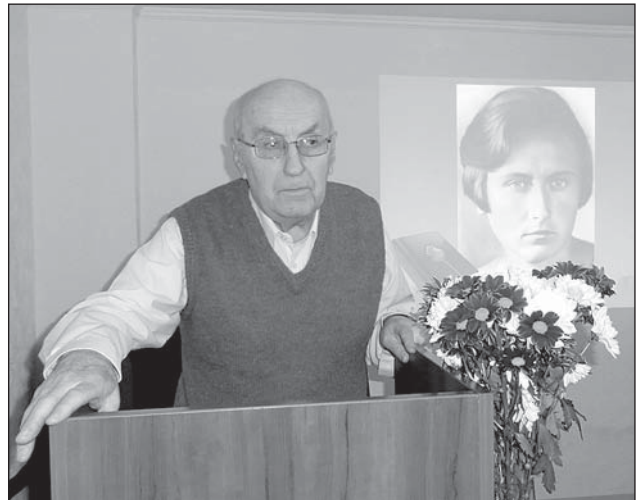
І справді, у дисертаціях використовують одні й ті самі методологічні підходи: «теорія пізнання, загальні закони розвитку природи, суспільства, людської свідомості та діяльності», що зазвичай не пов'язані з методологією дослідження, і яких під час дослідження не дотримуються.

«Низький методологічний рівень багатьох досліджень, примітивність методів, літературно-публіцистичний спосіб створення педагогічних праць, недооцінка педагогічного експерименту призвели до того, що багато проблем навчання й виховання розв'язуються суб'єктивно, волюнтаристськи, без належного наукового обґрунтування», – резюмував академік С. Гончаренко [там само, с. 10].

У світлі сучасного реформування актуальним є одвічне питання первинності навчання і розвитку. Як зазначав В. О. Сухомлинський, «мета навчання полягає в тому, щоб процес опанування знань забезпечував оптимальний рівень загального розвитку, а загальний розвиток, якого досягають у процесі навчання, сприяв успішному оволодінню знаннями» [Сухомлинський В. О. *Вибрані твори в п'яти томах* / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – 638 с., С. 237]. Отже, між навчанням і розвитком існує складна взаємодія, яка залежить від вікових та індивідуальних особливостей суб'єктів учіння, типу закладу освіти, його цільових установок тощо. Якщо у дошкільний період, початкових і середніх класах домінує розвивальний компонент (навчання задля розвитку), то у старших класах школи чи училища переважає освітній компонент (розвиток для навчання). Недарма В. О. Сухомлинський велику увагу приділяв формуванню інтелектуального інструментарію – основи успішного навчання. Він зазначав: «головне завдання початкової школи – навчити дітей користуватися інструментом, за допомогою якого людина все життя оволодіває знаннями» [там само, с. 407].

Василь Олександрович відповідає, що це за інструмент. «У ньому п'ять умінь: спостерігати явища навколишнього світу, думати, висловлювати думку про те, що я бачу, роблю, думаю, спостерігаю, читаю, писати» [там само, с. 408].

Зміна пріоритетів між навчанням і розвитком не є усталеною, вона залежить від типологічних особливостей суб'єктів учіння, від ролі і місця навчальних предметів, і її складові динамічно змінюються.

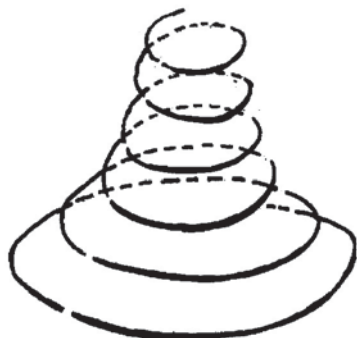
Крім того, кожен із протилежних складових суперечності (між навчанням і розвитком) можна диференціювати на субсуперечності, які складають її внутрішній зміст і суттєво впливають на динаміку взаємозв'язку між навчанням і розвитком.

Отже, потрібно було обґрунтувати нову методологію розв'язування суперечностей в освіті. Власне, це й було чи не найважчим завданням у нашій докторській дисертації. На основі визначених методологічних принципів (тотожності протилежностей у нескінченному, сходження від абстрактного до конкретного, діалогової взаємодії, диференціації) було запропоновано модель і її наочна дія для розв'язування суперечностей загалом. Її назва дещо математизована: пірамідальна спіраль з гіперболічними твірними, умовно розрізана на дві частини, які символізують протилежні складові суперечності.

Обидві складові рухаються по спіралі, намагаючись по чергово оволодіти провідною роллю і отожднитись або загострити взаємини. Пірамідальна спіраль з гіперболічними твірними нескінченно спрямована вгору (тотожність протилежностей у нескінченному), сходження від абстрактних образів (піраміда) до конкретних (окремих витків спіралі), можливість диференціювати загальну суперечність (пірамідальна спіраль) на окремі похідні суперечності (витки спіралі).

Обидві частини пірамідальної спіралі становлять єдине ціле і відповідно взаємодіють (діалогічна взаємодія) [Сікорський П. І. *Теорія і методика диференційованого навчання*. – Львів: Вид-во «СПЛОМ», 2000. – 420 с., С. 33].

Було якось страшно ознакомлювати Семена Устиновича зі своїми пропозиціями щодо нової методології вирішення суперечностей в освіті. Прочитавши у дисертації п. 1.2. «Методологічні підходи до розв'язання суперечностей в освіті», у якому йшлося і про головну суперечність в освіті та похідні від неї, наводився критичний аналіз різних підходів до розв'язання суперечності між навчанням і розвитком і на цій основі

обґрунтовувалася нова методологія вирішення суперечностей в освіті з наочною моделлю, Семен Устимович буквально вигукнув: «Ось це і є нове у педагогічній науці!» А потім на цих методологічних засадах ми побудували всю теоретичну частину докторської дисертації.

Отже, виходячи з цього, визначаємо освітній процес як діалектичну взаємодію навчання, виховання і розвитку.

Україна багата талановитими учителями, ученими-педагогами і серед них згадуємо Семена Устимовича Гончаренка – академіка НАПН України, провідного методолога і дидакта, який своїми настановами довгі роки спрямовував педагогічну науку у поступальному напрямі, який сміливо критикував незграбні, непослідовні дії чиновників різних рангів з освіти. Усі наступні покоління учителів, молодих дослідників і поважних учених черпають з його наукової криниці перлини мудрості, людяності і нескінченної доброти так, як черпають і використовують педагогічну мудрість із наукових праць і трактатів Володимира Мономаха і Григорія Сковороди, Костянтина Ушинського та Івана Франка, Христини Алчевської і Софії Русової, Івана Огієнка і Степана Сірополка, Григорія Ващенка і Василя Сухомлинського та багатьох інших відомих українських педагогів.

ПОСВЯТА

(до 90-річчя від дня народження С. У. Гончаренка)

Інститут педагогіки. Київ,
Центр науки шкільної й освіти.
Тут суцвіття учених, мислителів,
Їх шанують у всьому світі.

Тут пізнав я науки дороги,
Що вели до нових відкриттів,
Були зустрічі теплі й тривоги
І підтримка учених батьків.

Серед них Гончаренко Семен –
Академік, дидакт, методолог
І фізик могутній як клен,
І в роботі він мав тверде слово.

Як годинник спішив на роботу,
Хоч наука – не урок і не лекція...
Творчий спалах прийде і в суботу,
Він проникне крізь мозок і серце.

В кабінеті Гончаренка чекали
І статті наукові, й дисертації,
І підручники свого автора звали,
Бо хотіли нової санації.

Безвідмовно усім помагав,
З молодими ділився наукою,
Принципово невдах таврував –
І словом, і ділом, і буком.

Якщо треба надійну основу,
Щоби захист відбувся успішно,
Гончаренка покличуть знову –
Консультантом, опонентом йде спішно.

З ним приємно було працювати,
Опускався до твого розуміння,
Знав і фізику, і математику,
Цінував і знання, і вміння.

Святкувати не любив дні народження –
Там слів багато й не щирих...
На самоті пізнавав своє сходження –
Від села до столиці стелився килим.

І сьогодні його нам бракує –
Колегам, друзям й дослідникам...
Не допоможе і не порятує,
Лише праці його всім потрібні.

І пам'ять про великого вченого і педагога
І скромну, доступну людину.
З талантом, талантом від Бога,
Що трудився щодня на Україну.